

«І знищити тих, хто нищить землю» (Об. 11:18): турбота про екологію чи Божий суд над усіма, хто «зіпсував дорогу свою»?

Валерій Задорожний

Анотація

В цій статті розглядається коротке висловлювання з книги Об'явлення 11:18: "знищити тих, хто нищить землю". На перший погляд здається, що мова тут йде про Божу відплату лише тим, хто завдає шкоди довкіллю. Однак ці слова мають більш глибоке значення. Ми дослідимо їх зв'язок з Єр. 51:25 та побачимо, що в книзі Об'явлення починає розвиватися тема великої розпусниці (Вавилону) та її покарання. Також ми звернемо увагу на однакову лексику з Бут. 6:11–13 і переконаємося, що ці слова є алюзією на перший глобальний Божий суд над людством. Ми спробуємо довести, що ті, хто нищать землю – не окрема категорія грішників, а всі ті, хто піддався впливу великої розпусниці, «зіпсував свою дорогу» перед Богом і поширює релігійне та моральне зіпсуття серед інших. І хоча основне значення цих слів в цьому контексті не стосується прямо питання екології, книга Об'явлення, як і вся Біблія, дає християнам достатньо підстав, щоб не нехтувати збереженням довкілля.

Вступ

За останні десятиліття в світі, особливо в країнах, які прийнято називати розвиненими, зросло розуміння того, що людство повинно турбуватися про стан навколишнього середовища. В багатьох країнах діють партії зелених, громадські активісти намагаються запобігти промисловій діяльності, яка може завдавати шкоди природі. На міжнародному рівні країни приєднуються до договорів, які мають на меті зменшити викиди газів, що можуть спричиняти парниковий ефект і глобальне потепління. Тому не дивно, що слова «і знищити тих, хто нищить землю» в книзі Об'явлення 11:18 викликають у сучасного читача (особливо якщо він читає книгу вперше) думки про забруднені ріки, отруєні ґрунти та загазоване повітря, знищені людиною ліси, зруйновані екосистеми та вигублені види флори та фауни. І, звичайно, можна погодитися з тим, що руйнування природи, хижачьке безвідповідальне використання людьми природних ресурсів планети є однією з причин Божого гніву, про який йдеться у цьому

тексті. Творець, який створив все «вельми добре», гнівається, коли ті, хто мав би зберігати і доглядати Його творіння, замість цього плюндрують та знищують його. Тим більше, що часто нищення природи відбувається не тільки внаслідок немудрого жадібного господарювання, але й в результаті явно гріховних амбіцій та дій людей. Так, наприклад, екологи вважають, що в результаті загарбницької війни Росії проти України в Чорному морі загинуло щонайменше 50000 дельфінів. Мільйони гектарів природних заповідників знаходяться під загрозою. Сотні тисяч гектарів нашої землі забруднені мінами й снарядами, що не розірвались. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України повідомляє, що за два роки повномасштабного вторгнення Російська Федерація нанесла шкоди українському довкіллю майже на 63 мільярди доларів США. І це ще, на жаль, не кінець війни. І навряд чи можливо повною мірою оцінити ту шкоду, яку може завдати землі та людству застосування ядерної зброї чи наслідки можливої аварії в результаті терористичних дій на АЕС. Безперечно, все це та подібні злочини заслуговує Божого суду та покарання.

Серед християн є різне ставлення до питань екології та збереження навколишнього середовища. Одні очікують близького приходу Христа, читають такі тексти, як 2 Петра 3:10-12, і приходять до висновку, що оскільки «земля та діла, що на ній, згорять», не варто надто перейматися питаннями збереження довкілля, а потрібно зосередитися на проповіді Євангелія та особистій святості. Інші вважають, що зараз однією з головних проблем людства є загроза екологічної катастрофи і християни зобов'язані активно протидіяти руйнуванню довкілля. Тому зараз з'являється багато богословських праць на тему «екологічного прочитання» Біблії, в тому числі й есхатологічних текстів. Ми спробуємо дослідити, чи головним значенням слів «знищити тих, хто нищить землю» у Об'явленні 11:18 є Божа відплата за порушення екосистем, чи вони мають більш широкий і глибокий сенс (не відкидаючи при цьому питання відповідальності за збереження природи). Ми зможемо краще зрозуміти це питання, коли більш детально дослідимо цей текст та його зв'язки з першою книгою Біблії – Буття.

Місце Об'явлення 11:18 в літературній структурі книги

Для правильного тлумачення важливо розуміти, до якого жанру належить книга чи та її частина, в якій знаходиться текст. Об'явлення є єдиною книгою Нового Завіту, жанр якої найчастіше визначають як

апокаліптичний. Грегорі Біл відзначає, що насправді вона поєднує в собі елементи трьох жанрів: апокаліптики, пророцтва та послання¹. Він пише:

«Пророчо-апокаліптичний характер книги Об'явлення можна визначити як пояснення Богом (через голоси і видіння) Його таємного задуму про минуле, теперішнє і майбутнє викупно-есхатологічної історії, а також виявлення зв'язку між долею світу і тим, що відбувається на небесах».

Дослідники по різному пояснюють структуру книги, однак при будь-якому підході легко помітити, що в її центральній частині (з шостого по шістнадцятий розділ) видіння даються Івану як послідовність розкриття семи печаток книги Агнцем, потім як послідовне звучання сурем сімох ангелів і вилиття сімох чаш гніву Божого. Між сурмами та чашами йде серія з семи видінь-ознак. Вислів, який ми досліджуємо, є частиною хвали двадцяти чотирьох старців, яку вони віддають Богу після звуку сьомої сурми (Об'явлення 11:15-19).

Особливості тексту Об'явлення 11:15-19

Згідно ідеалістичного підходу до тлумачення книги Об'явлення, сьома сурма, подібно до сьомої печатки та сьомої чаші, говорить про самий кінець історії. На це вказує сам текст опису видіння. Гучні голоси на небі проголошують: «Царство світу стало *царством* нашого Господа та Його Христа, і Він царюватиме навкі віків!» (Об'явлення 11:15, переклад Р. Турконяка). Це нагадує пояснення видіння про чотирьох звірів та Сина Людського в Даниїла 7, особливо слова про перехід царства до святих Всевишнього, царство Якого — вічне, в Даниїла 7:17, 7:27. Старці, що уособлюють церкву всіх часів, дякують Богу Вседержителю за те, що царство вже прийшло. Біл звертає увагу на те, що трічі в Об'явленні Бог названий Тим, «Хто є, і Хто був, і Хто приходить», однак у вірші 17-му є одна суттєва відмінність: Бог залишається Тим, «Хто є, і Хто був», але замість слів «Хто приходить» використовується вираз «Ти прийняв силу Свою велику і зацарював»².

Перша частина вірша 18-го («І розлютувалися народи — і прийшов Твій гнів...») перегукується з темами Псалма 2. Там звучить попередження про гнів Господа та Його Помазаника і заклик до покаяння, а тут старці проголошують, що гнів на нерозкаяних бунтівників вже прийшов. Вираз

¹ Біл Г., Кэмпбелл Д. Откровение. — Черкассы: Коллоквиум, 2019, с. 4.

² Там само, с. 348.

«час прийняти суд мертвим» говорить про кінцевий суд Божий, в результаті якого одні отримають нагороду, а інші будуть «знищені». Хоча деякі коментатори вважають, що «раби Твої, пророки, і святі, і ті, хто бояться імені Твого, малі і великі» — різні категорії людей серед народу Божого, однак, швидше за все, це різні характеристики однієї і тієї ж групи (див. напр. Пс. 105:15; 33:10; 115:13). Томаш Зімініц детально досліджує це питання і доходить висновку, що в Об'явленні 11:18 представлені всього дві групи: ті, хто отримає нагороду, і ті, хто отримає покарання³. Цікаво, що ті, хто отримує нагороду від Господа, описані в цьому тексті так різносторонньо, а ті, хто будуть засуджені, «знищені», дуже лаконічно — «ті, хто нищить землю». Що ж означає цей вираз?

Більшість перекладів передають те, що в тексті давньогрецькою вжиті форми одного дієслова, як для опису вини безбожних, так і їх покарання: καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθεῖροντας τὴν γῆν. Διαφθεῖρω походить від φθεῖρω. Словники дають такі можливі значення дієслова φθεῖρω: руйнувати, пошкоджувати, нищити, вбивати, спустошувати, псувати, спотворювати, перекручувати, розбещувати, спокушати до розпусти. Загальне значення дієслів з цим коренем можна визначити як спричиняти зміни до гіршого, чинити фізичне чи моральне руйнування. Конкретне ж значення буде залежати від контексту, в якому вживається слово. Префікс δια в складних словах може означати повне виконання дії. Тобто, якщо φθεῖρω можемо перекладати як «нищити», то διαφθεῖρω набуває значення «нищити повністю».

Інтертекстуальні зв'язки Об'явлення 11:18 з Єремії 51:25 і розвиток теми в Об'явленні 19:2

Грегорі Біл, коментуючи Об'явлення 11:18, коротко пояснює вираз «тих, хто нищить землю» так: «ті, хто переслідує Його народ»⁴. Звичайно, можна погодитись з тим, що Божа відплата тим, хто переслідує Церкву (див. Об. 6:9-11 і т.д.), є однією з найважливіших тем книги, і що гоніння Божих людей є характерною рисою «тих, хто нищить землю». Однак чи вичерпується цим значення цих слів? Біл простежує зв'язок Об. 11:18 з Єр. 51:25 та Об. 19:2, де розвиваються теми Об. 6:10 та 11:18.

³ Tomasz Siemieniec, "The Concept of Judgment according to Rev 11:15-18," *The Biblical Annals* 7/1 (2017): 92–98.

⁴ Біл Г., Кэмпбелл Д. Откровение, с. 349.

Текст Єр. 51:25 («Ось Я виступаю проти тебе, нищівна горо, – говорить Господь, яка нищила всю землю! Я простягаю проти тебе свою руку, й скину тебе зі скелі, перетворивши тебе на обгорілу гору») — це частина великого пророцтва про падіння Вавилону в розділах 50 та 51. Безпосередній контекст вірша 25-го — відплата «Вавилонові та всім мешканцям Халдеї за всі злочини, які вони учинили на Сіоні» (Єремії 51:24). Також дуже виразний вірш 51:49: «Вавилон мусить впасти за вбитих в Ізраїлі, як за панування Вавилону падали вбиті по всій землі». Отже, звідси можна зробити висновок, що в цьому контексті вислів «нищити землю» має значення жорстокого завоювання та фізичного винищення народу Божого. У вірші 51:25 два рази вжито давньоєврейською לְשׁוֹר (губитель, руйнівник) від לָשַׁח , значення якого ми розглянемо пізніше.

В книзі Об'явлення Вавилон використовується як образ світового ідолопоклонницького суспільства, що протистоїть Богу та переслідує Божих людей. В розділах 17-му та 18-му змальоване видіння «великої розпусниці» та суду над нею. Тут звучить багато тем, що перегукуються з Єремії 51-52 та пророцтвами про Вавилон у пророка Ісаї. Об'явлення 18:23а-24 вказує на причини суду над Великим Вавилоном: «... бо твоїми чарами були введені в оману всі народи. І в ньому була знайдена кров пророків, і святих, і всіх убитих на землі». Можемо відзначити, що тут розвивається тема «нищення землі» і включає в себе як духовне зведення до ідолопоклонства «всіх народів», так і фізичне знищення представників народу Божого. Зауважимо, що провина Вавилону полягає не тільки в пролитті крові «пророків і святих», але й «всіх убитих на землі». Далі у видінні показана радість святих від осуду Вавилона (Об. 19:1-6). В вірші 19:2 поєднані теми Об'явлення 6:9-11 і 11:18: «Адже істинні й справедливі Його суди, тому що засудив велику розпусницю, яка зіпсувала землю своєю розпущою, і помстився за кров своїх рабів з її рук!»

В Об'явленні 19:2 у виразі «яка зіпсувала землю» давньогрецькою живається дієслово $\epsilon\phi\theta\epsilon\iota\epsilon\rho\epsilon\nu$, однокореневе з $\delta\iota\alpha\phi\theta\epsilon\iota\epsilon\rho\nu\tau\alpha\varsigma$ у 11:18 («ті, хто нищить землю»). Як ми вже відзначали, можливі значення дієслова $\phi\theta\epsilon\iota\epsilon\rho\omega$ включають в себе: знищувати, губити, псувати, розбещувати і т.п. Безпосередній контекст цього виразу в 19:2 («яка зіпсувала землю своєю розпущою»), $\eta\tau\iota\varsigma \epsilon\phi\theta\epsilon\iota\epsilon\rho\epsilon\nu \tau\eta\nu \gamma\eta\nu \acute{\epsilon}\nu \tau\eta \tau\omicron\rho\nu\epsilon\iota\alpha \alpha\upsilon\tau\eta\varsigma$ прямо вказує на моральне зіпсуття, духовне розбещення різними видами ідолопоклонства. В перекладі Хоменка підкреслюється саме цей аспект: «розтлила землю розпущою своєю». Звичайно, це духовне розтління так чи інакше спонукає до переслідування тих, хто не приймає участі у цій розпусті, і до пролиття крові рабів Божих.

Томаш Зімініц пише:

«Опис повії, яка руйнує землю, підкреслює її вплив, що призводить до релігійного та морального розбещення людства. Це зіпсуття набуває певної форми, наприклад, соціальної несправедливості чи ідолопоклонства та ворожнечі до спільноти вірних Богові людей. Ким же є ті, хто знищує землю в Об. 11:18? Вони всі ті, хто прийняв ставлення повії як своє власне. Таким чином вони починають пропагувати релігійне і моральне розбещення серед інших людей. Таким чином вони стають колаборантами зі злими силами»⁵.

Хуан Хосе Барреда Тоскано показує силу впливу Вавилону, великої розпусниці, досліджуючи тему соціально-політичної корупції в Об. 18:1-19:10. Він зауважує, що явище корупції надзвичайно багатогранне і залучає набагато більше людей, ніж ми можемо собі уявити. Виконати повеління вийти з Вавилону (Об'явлення 18:4) – це дуже важка праця, яку можливо здійснити тільки тим, хто близько до Бога, хто належить Йому⁶.

Алюзія на перший глобальний Божий суд над людством

Крім важливих спостережень, що вислів «знищити тих, хто нищить землю» з Об. 11:18 є алюзією на Єр. 51:25, і що цей текст безпосередньо пов'язаний з Об. 19:2, варто звернути увагу на зв'язок цього тексту з першою книгою Біблії, а саме з описом причин першого суду Божого над безбожним світом у Бут. 6:11-13. Цей уривок є частиною розповіді про потоп в Бут. 6-9. Кім Сунг Джін розглядає Бут. 6-9 в контексті і, використовуючи аналіз структури Бут. 6:10–9:19 Гордона Венхема, показує, що ця розповідь характеризується літературною єдністю⁷. Кім відзначає, що розповідь про потоп знаходиться в контексті первісної історії Буття (Буття 1-19) і відіграє важливу роль:

«В Бутті 1-11 розповідь про потоп відіграє перехідну роль між допотопним і післяпотопним періодом. Дійсно, розповідь про потоп має подвійні функції, в ній закінчується процес погіршення і починається процес відновлення. У цьому

⁵ Siemieniec, "Concept," 95.

⁶ Juan Jose Barreda Toscano, "'Come Out of Her, My People': The Hope of Those Who Suffer Because of Corruption (Revelation 18:1 - 19:10)," *Journal of Latin American Theology* 12:2 (2017): 63–81.

⁷ Sung Jin Kim, "Reading the Flood Narrative in Gen 6-9 in Context: A Literary-Theological Analysis," *ACTS Theological Journal* 37 (2018): 11–45.

відношенні очевидно, що потоп функціонує не лише як покарання за гріхи поколінь, починаючи з Адама, але і як акт милосердя до покоління після потопу. Таким чином, розповідь про повінь функціонує як друга розповідь про створення в Буття 1-11»⁸.

Генрі Блочер коротко розглядає цей «процес погіршення» до потопу. Він пише, що «гріх зростав разом із людством»⁹. З Каїна почалося насилля між братами. Нащадки Каїна, раса винахідників, впровадили насилля в цивілізацію (Буття 4:17-24), зробили його соціальним кодом, як показує пісня Ламеха. «З цього моменту зростання населення Землі супроводжується постійно зростаючим зіпсуттям»¹⁰. Це підсумовується в Буття 6:5: «Побачив Господь, що дуже велика розбещеність людей на землі, й усі бажання їх сердець повсякчасно спрямовані лише на зло».

Останній епізод, який показує розвиток зіпсуття людства перед потопом – це історія з синами Божими, які беруть за жінок людських дочок (Бут. 6:1-4), після чого Бог виносить свій вердикт про потоп (Бут. 6:5-7). Однак вчені відзначають, що це один із найскладніших уривків для тлумачення. Існує кілька основних варіантів його інтерпретації. Більшість представників критичної школи розглядають цей текст як запозичення з древніх міфів, яке автор Буття використовує в своїх інтересах (наприклад, див. Бенджамін Айч¹¹). Одним з найбільш поширених тлумачень серед консервативних богословів є розуміння «синів Божих» як представників роду Сифа, а «дочок людських» – як нащадків роду Каїна. Також досить поширеною є інтерпретація, яку запропонував Мередіт Кляйн. Він розглядає «синів Божих» як представників древніх царських родів, які посягають на божественний статус, і створюють гареми для задоволення своїх пожадань та гордості¹². Венхем трактує цей епізод як розвиток храмової проституції¹³. Віллем Ван Гемерен аналізує аргументи основних підходів до інтерпретації Буття 6:1-4 і, відкидаючи припущення про використання міфу, обережно схиляється до точки зору, що мова все ж

⁸ Там само, с. 37.

⁹ Henri Blocher, *In the Beginning: The Opening Chapters of Genesis*, trans. from French (Downers Grove, Illinois: IVP, 1984), 197.

¹⁰ Там само, с. 200.

¹¹ Benjamin J Aich, "Genesis 6:1-4: A Theological Interpretation," *Journal of Theological Interpretation* 16:2 (2022):168–86.

¹² Meredith G Kline, "Divine Kingship and Genesis 6:1-4," *Westminster Theological Journal* 24 (1961-1962): 187-204.

¹³ Гордон Дж. Уэнхэм. Первая книга Моисеева. Бытие. Новый Библейский комментарий: В 3 ч. Ч. 1. Ветхий Завет. Книга Бытие - Книга Иова. — СПб.: Мирт, 2000. сс. 93-94.

таки йде про статевий союз ангельських істот та жінок¹⁴. Блочер намагається поєднати варіанти союзу з ангельськими істотами і обожнення царів:

«Якщо в Бутті мова йде про обожнення царів, великих священників ідольських культів і видатних майстрів окульти, ми можемо бути впевнені, що ці чоловіки спілкувалися зі світом злих духів. Без вирішення точного значення цих загадкових віршів, ми можемо все ж таки читати їх як свідчення зростання в гріху через поширення оккультного впливу, небезпечну суміш небесних і земних бунтарів. Зіпсуття продовжує ставати гіршим»¹⁵.

Цікаво порівняти такі гіпотези із зображенням росту зіпсуття перед останнім Божим судом в книзі Об'явлення. Видіння Об'явлення показують тісну взаємодію між злими духами та царями землі. В Об. 11:7 сказано, що звір, який виходить з безодні, поведе війну з Божими свідками і повбиває їх. В 13 розділі книги видіння зосереджується на цьому звірові, владу якому дав змії (Об. 13:4) і також з'являється інший звір, який діє як лжепророк і робить великі чудеса (Об. 13:11-14). Отже, ми бачимо земну владу, яка надихається дияволом і вимагає обожнення, поклоніння. І також бачимо прояви окультизму, неправдивих чудес для підтримки ідолопоклонства. І це все призводить до переслідування святих, до економічних, соціальних, політичних утисків аж до фізичної смерті (Об. 13:15-17). В Об'явленні 16:13-14 Іван бачить демонських духів у вигляді жаб, «які роблять ознаки; вони виходять до царів усього світу, щоб зібрати їх на битву...» Це війна проти Агнця (Об. 13:14) і закінчиться вона безпосереднім Божим втручанням і глобальним судом, як і в дні Ноя.

Деніел Стріт розглядає пророчу типологічну інтерпретацію Ноевого потопу і стверджує, що розповідь Святого Письма про потоп, за цією традицією, не була записана просто для історичних цілей, але насправді мала на меті пророче передвіщати події останнього часу¹⁶. Хоча в Об'явленні 11:17-19 немає такого прямого посилання на історію потопу як, наприклад, у Матвія 24 чи 2 Петра, однак, як ми побачимо, вживання однакової лексики дає достатні підстави бачити тут алюзію на перший

¹⁴ Willem A. Van Gemeren, "The Sons of God in Genesis 6:1-4 (An Example of Evangelical Demythologization?)," *Westminster Theological Journal* 43:2 (1981): 320–48.

¹⁵ Blocher, *In the Beginning*, 202–3.

¹⁶ Daniel R Street, "As It Was In The Days Of Noah: The Prophets' Interpretation Of Noah's Flood," *Criswell Theological Review* 5:1 (Fall 2007): 33–51.

Божий глобальний суд над людством, особливо разом зі згадкою про завіт (Об. 11:19).

Розглянемо більш детально текст Буття 6:11-13: «Земля ж зіпсувалась перед Богом, і наповнилась земля насильством. Бог оглянув землю, - і ось вона зіпсута, бо кожне тіло викривило свою дорогу на землі. Тоді сказав Бог Ноеві: 'Прийшов кінець кожної істоти перед Моїм лицем, оскільки земля наповнилася злочинністю від них. Через те Я знищу і їх, і землю'». В перекладі Септуагінти легко помітити, що в кожному реченні цього тексту вживаються слова, які походять від вже знайомого нам φθεῖρω. Земля εφθαρη — зіпсулась. Перекладачі вибрали дієслово φθεῖρω, щоб перекласти давньоєврейське לַחַשׁ, спектр значень якого дуже схожий: губити, знищувати, спустошувати, псувати, розбещувати. Наприклад, форма לַחַשׁ використовується, коли мова йде про зіпсуття поясу, який Єремія сховав у скелі (Єремії 13:7). В Єремії 12:10 Господь говорить: «Ватага пастухів спустошила (לַחַשׁ) Мій виноградник». І ми вже бачили, що слова з тим же коренем використовуються в Єремії 51:25, де по контексту їх значення — це завоювання та фізичне знищення людей. Також форма לַחַשׁ вживається у книзі Вихід 32:7, де Господь говорить, що народ зіпсувався, вчинивши ідолопоклонство з золотим бичком (що супроводжувалося і сексуальною розпущеністю).

В якому ж сенсі земля «зіпсулась» в Буття 6:11? Вона зіпсулась, оскільки «наповнилась насильством (חַשׁ)». Це слово означає насильство, утиск, жорстокість, несправедливість. Воно ж вживається і в вірші 13-му, де Бог пояснює причину Свого суду, який Він здійснить через потоп. Бачимо, що в першу чергу Бога хвилює не екологія, а стан людських сердець і ставлення людей один до одного. Земля «зіпсута, бо кожне тіло зіпсуло (викривило) свою дорогу на землі». Тут також вжиті форми לַחַשׁ, а перекладачі Септуагінти вибрали катаφθεῖρω, яке хоч і відрізняється префіксом від διαφθεῖρω (вжитого в Об. 11:18), але має ті ж самі значення. «Кожне тіло» тут означає людей, створених за Божим образом, які, наповнюючи землю, у своїх стосунках та у володінні землею, у своєму способі життя (дорозі на землі) мали б відображати характер Бога (Бут. 1:27-28). Але замість цього ми бачимо інше: Творець, оглядаючи землю, вже не може сказати, що все добре. Він бачить, що люди розмножились, але земля через Його найкращі творіння наповнилась насильством та жорстокістю. Кожна людина зіпсувала, спотворила (לַחַשׁ, катаφθεῖρω) свій шлях, свій спосіб життя перед Його лицем. Саме тому Бог приймає рішення знищити (לַחַשׁ, катаφθεῖρω) їх. Генрі Блочер звертає увагу, що вселенський характер покарання відповідає вселенському поширенню зіпсуття. Він

відзначає, що текст Буття 6:11-13 доносить цю ідею відповідності через повторення тих самих слів, і вбачає тут застосування *lex talionis*. «Оскільки люди занурили світ у моральний хаос, вони будуть покарані фізичним хаосом»¹⁷.

Отже, оскільки в Об'явленні 11:18 та в Буття 6:11-13 ми бачимо подібну лексику, то можемо припустити, що перші читачі книги Об'явлення (особливо ті з них, хто добре знав Септуагінту) у виразі «знищити тих, хто нищить землю» могли легко помітити алюзію на перший глобальний суд Божий над людством. Можна провести багато паралелей між першим та останнім глобальним судом. Однак є суттєва різниця: цього разу земля, як і ті, хто буде на ній вічно перебувати, буде очищена від зла і зіпсуття назавжди (Об. 21:1-5; 21:27).

Земля: питання екології в контексті Божого суду

Ми дослідили вживання слів в Об'явленні 11:18, які наші переклади передають як «знищити землю», і встановили їх основне значення в даному контексті, а саме: поширення релігійного та морального зіпсуття людства, яке призводить до росту насильства та переслідування святих, Божого народу, послідовників Агнця. Однак залишається важливе питання: чи є людство, а також народ Божий відповідальними перед Богом за стан землі, довкілля? І також питання: як стан навколишнього середовища пов'язаний з Божим судом? Звичайно, відповіді на ці важливі питання слід шукати в контексті всього біблійного канону, а не обмежуватися кількома віршами. На ці теми написано багато богословських праць. Тут ми спробуємо роздумувати над цими питаннями в зв'язку з ключовими текстами, які ми розглядали. Як в нашому головному тексті, так і в інших, які ми досліджували, слова «знищити» вживаються щодо слова «земля». Як розуміти в цьому контексті слово «земля» – як метонімію людської цивілізації, чи просто як простір планети, на якому живе людство, і який сам по собі не має особливої цінності в очах Бога?

Марк Бредін в своїй статті «Екологічна криза і кари (Об'явлення 11:6)»¹⁸ намагається показати, що хоча дії двох свідків Божих можна оцінити як спрямовані проти творіння, однак насправді це те, в чому безбожні «мешканці землі» звинувачують їх, як «цапів-відбувайлів» (згідно прочитанню Жирара), хоча самі спричинили ці екологічні біди. Можна не

¹⁷ Blocher, *In the Beginning*, 206.

¹⁸ Mark Bredin, "Ecological Crisis and Plagues (Revelation 11:6)," *Biblical Theology Bulletin* 39: 1 (2009), 26–38.

погоджуватися з таким тлумаченням (на думку Грегорі Біла, в шостому вірші мова йде «про всі, надіслані згори катаклізми, які мають нагадати гонителям церкви про безумство ідолопоклонства»¹⁹), однак слід звернути увагу на аргументи автора щодо того, що Об'явлення містить сильну позитивну екологічну доктрину творіння. Бредін пише:

«...в самому Об'явленні 11 свідки стоять перед 'Господом землі' (в. 4), що вказує на те, що Бог піклується про все створіння. ... Об'явлення очікує часу, коли 'царство світу стало царством нашого Господа та його Месії' (11:15). ... Бога прославляють за те, що він знищив руйнівників землі (11:18). Ні Бог, ні його свідки не є 'руйнівниками землі'. Це досить явно в 11:18...»²⁰

В іншій своїй праці Бредін розвиває ідею образу Бога як Піклувальника про творіння і робить важливі спостереження щодо книги Об'явлення²¹. Він звертає увагу, що чотири живі істоти в Об'явленні 4 представляють хвалу всесвіту своєму Творцю. В Об'явленні 4:8 людство стоїть поруч з іншими створіннями перед престолом і вони мають одну мету: допомагати один одному в поклонінні²². В Об'явленні 5:13 Іван персоніфікує все творіння в єдиному голосі, що віддає хвалу Творцю і Відкупителю. Мета творіння – повертати Творцю сяйво Його слави. Бредін коментує Об'явлення 7:15-17 і пише, що «в цьому місці, де живе Бог, творіння має бути доведене до завершення, і творіння має поклонятися/служити своєму Творцю (7:15 і 5:13)»²³.

Очевидно, що при такому погляді на тему землі та творіння в книзі Об'явлення християни не повинні негативно чи байдуже ставитися до питання збереження довкілля. І спонукати їх до цього має не тільки прагматичний інтерес виживання людства, а й усвідомлення своєї відповідальності перед Господом творіння. Головними біблійними текстами, які мають формувати наше ставлення до навколишнього середовища, є Буття 1:26-28 і Буття 2:15. Богослови вказують, що бути створеними за образом Божим, означає бути царями-слугами, Божими

¹⁹ Бил Г., Кэмпбелл Д. Откровение, с. 334.

²⁰ Bredin, "Ecological Crisis," 27.

²¹ Mark Bredin, "God the Carer: Revelation and the Environment," *Biblical Theology Bulletin* 38:2 (May 2008): 76–78.

²² Там само, с. 77.

²³ Там само, с. 79.

управителями та піклувальниками Божого творіння²⁴. Шарп відзначає, що перше людство провалило завдання бути Божими управителями і саме тому перше творіння прийшло до раптового кінця: всепоглинаючий потоп повернув упорядковану землю до стану хаосу, з якого вона була піднята²⁵. Блочер називає це «реверсом творіння», скасуванням творіння (de-creation)²⁶. Однак після очищення землі водами потопу відбувається відновлення творіння (re-creation) і Бог укладає з Ноем та всім творінням завіт збереження. Блочер вважає, що важко не побачити в історії Ноя прообраз нового творіння, проголошеного через Ісаю і розпочатого через Ісуса Христа²⁷.

Для правильного ставлення до Божого творіння важливо розуміти, що відбудеться з землею в результаті останнього Божого суду. Будуть знищені ті, хто нищить землю, а що буде з самою землею? Ентоні Хукема розглядає це питання в своїй праці «Біблія і майбутнє». Він погоджується з тим, що «трансформація нинішньої землі буде супроводжуватися катастрофічними подіями», однак вважає, що «ми повинні відкинути концепцію повного знищення і віддати перевагу концепції оновлення»²⁸. Серед аргументів – слова апостола Павла про те, що творіння буде визволене від рабства тління в Рим. 8:19-21, тексти про те, що лагідні успадкують землю (Пс. 37:11 і Мт. 5:5), відновлення всього в Дії 3:19-21, слова про царювання святих на землі в Об. 5:9-10 та інші. Автор проводить також паралель між новою землею і воскреслими тілами віруючих і доходить висновку, що «нова земля не буде повністю відрізнятися від нинішньої, але буде представляти собою нинішню землю, переображену дивним чином»²⁹. Хукема пише:

«... між цим світом і майбутнім, між цією землею і новою існують і наступність, і розрив. Цей момент дуже важливий. Ми, громадяни Божого царства, не можемо просто скинути з рахунків цю землю і радіти її знищенню. Нам справді слід і

²⁴ Bredin, "God the Carer", 76–86; Donald B. Sharp, "A Biblical Foundation for an Environmental Theology: A New Perspective on Genesis 1:26-28 and 6:11-13," *Science et Esprit* XLVII/3 (1995): 305–13.

²⁵ Sharp, "Biblical Foundation," 309.

²⁶ Blocher, *In the Beginning*, 206.

²⁷ Там само, с. 209.

²⁸ Ентоні Хукема. Біблія і майбутнє. — Минск: Полиграфкомбинат им. Я. Коласа, 2020, с. 420.

²⁹ Там само, с. 421.

зараз прагнути до того, щоб покращити цей світ. Наші намагання явити Боже царство значущі для вічності»³⁰.

Висновки

Вираз «і знищити тих, хто нищить землю» в Об'явленні 11:18 є частиною хвали двадцяти чотирьох старців, які після звуку сьомої сурми дякують Богові за те, що настав час Його останнього суду, час нагороди Божого народу і відплати противникам Бога. Хоча в сучасного читача слова про «нищення землі» насамперед асоціюються з турботою про екологію, вони мають більш глибокий зміст. Подібна лексика використовується в пророцтві про знищення Вавилону в Єремії 51:25, де контекст вказує на відплату за жорстоке завоювання та фізичне нищення народу Божого. Розвиток в книзі Об'явлення образу Вавилону як великої розпусниці, що переслідує тих, хто вірний Богу, показує, що «нищення землі» включає в себе як поширення морального зіпсуття через розбещення різними видами ідолопоклонства, так і пряме переслідування церкви. Це яскраво видно в Об'явленні 19:1-2, де передається радість святих від засудження «великої розпусниці, яка зіпсувала землю своєю розпустою» і помсти їй за кров рабів Божих. Ще більшої глибини і багатства значень набули слова про «знищення тих, хто нищить землю», коли ми простежили зв'язок Об'явлення 11:18 і Буття 6:11-13. Ми переконалися, що в тексті, який говорить про причини першого Божого глобального суду над людством через потоп, вживається та ж сама лексика в перекладі Септуагінти, яка передає значення відповідних слів в давньоєврейському тексті. Земля «знижилась, зіпсулась», тому що кожна людина «зіпсула, спотворила, викривила» свою дорогу, свій спосіб життя. Причина справедливого гніву Творця в тому, що земля, яка мала бути наповнена славою Божою через людей, створених за Його образом, наповнилася насильством, жорстокістю, несправедливістю. І те, що як в Бутті 6:11-13, так і в Об'явленні 11:18 вжиті ті ж самі дієслова як для опису вини нечестивих, так і для їх покарання, підкреслює справедливість Божого суду: Бог «зіпсує, знищить тих, хто зіпсував, знищив землю». Слід зазначити, що мова не йде про анігіляцію, припинення існування. Згідно інших текстів книги Об'явлення, у тих, хто зіпсував землю, буде зіпсута вічність.

Отже, значення виразу «ті, хто нищить землю» полягає в тому, що люди відступили від Творця, спотворили, зіпсували «свою дорогу на землі»,

³⁰ Там само, с. 430.

тобто свій спосіб життя, через різні види ідолопоклонства та морального розбещення – як древнього, так і сучасного. Це веде до того, що, керуючись гріховними амбіціями та оманливими ідеологіями, за якими, згідно книги Об'явлення, стоїть сатана, люди ворогують один з одним як на особистому, так і державному рівні, ведуть кровопролитні війни, фізично знищують один одного і особливо переслідують тих, хто намагається бути вірним Богу і йти «прямою дорогою» за Агнцем. Звичайно, в результаті гріховних дій людства страждає і навколишнє середовище, знищується тваринний і рослинний світ. Це також викликає гнів Божий і саме по собі вже є частиною покарання. Однак насамперед Творця турбує ставлення людей один до одного, те, що Його земля наповнюється злочинами, а не відображенням Його слави. При цьому християни не повинні нехтувати питанням збереження навколишнього середовища. Адже ми створені за образом Божим, щоб бути царями-слугами, вірними Божими управителями та піклуватися про Боже творіння. Земля не буде повністю знищена в результаті останнього Божого суду, а оновлена і очищена від всякого зла.

Текст, який ми досліджували, як і вся книга Об'явлення, надихає церкви уникати морального зіпсуття, обману та розбещення сучасним ідолопоклонством, зберігати вірність Богу серед страждань навіть перед загрозою смерті, бути впевненими в справедливому суді Бога – нагороді праведним та відплаті нечестивим. Святі перемагають завдяки Месії-Агнцю, через якого Бог творить все нове.

Валерій Задорожний

Викладач ЄPCУ, відповідальний за курси із Нового Заповіту

Бібліографія

Aich, Benjamin J. "Genesis 6:1-4: A Theological Interpretation." *Journal of Theological Interpretation* 16:2 (2022): 168–186.

Blocher, Henri. *In the Beginning. The Opening Chapters of Genesis*. Translated from French. Downers Grove, Illinois: IVP, 1984.

Bredin, Mark. "Ecological Crisis and Plagues (Revelation 11:6)." *Biblical Theology Bulletin* 39:1 (2009): 26–38.

Bredin, Mark. "God the Carer: Revelation and the Environment." *Biblical Theology Bulletin* 38:2 (May 2008): 76–78.

Kim, Sung Jin. "Reading the Flood Narrative in Gen 6-9 in Context: A Literary-Theological Analysis." *ACTS Theological Journal* 37 (2018): 11–45.

Kline, Meredith G. "Divine kingship and Genesis 6:1-4." *Westminster Theological Journal* 24 (1961-1962): 187–204.

Siemieniec, Tomasz. "The Concept of Judgment according to Rev 11:15-18." *The Biblical Annals* 7/1 (2017): 87–106.

Sharp, Donald B. "A Biblical Foundation for an Environmental Theology: A New Perspective on Genesis 1:26-28 and 6:11-13." *Science et Esprit* XLVII/3 (1995): 305–13.

Street, Daniel R. "As It Was In The Days Of Noah: The Prophets' Interpretation Of Noah's Flood." *Criswell Theological Review* 5/1 (Fall 2007): 33–51.

Toscano, Juan Jose Barreda. "'Come Out of Her, My People'. The Hope of Those Who Suffer Because of Corruption (Revelation 18:1 - 19:10)." *Journal of Latin American Theology* 12:2 (2017): 63–81.

Van Gemeren, Willem A. "The Sons of God in Genesis 6:1-4 (An Example of Evangelical Demythologization?)." *Westminster Theological Journal* 43:2 (1981), 320–48.

Уэнхем, Гордон Дж. Первая книга Моисеева. Бытие. Новый Библейский комментарий: В 3 ч. Ч.1. Ветхий Завет. Книга Бытие - книга Иова. Пер. с англ. — СПб.: Мирт, 2000.

Бил Г., Кэмпбелл Д. Откровение. Пер с англ. — Черкасы: Коллоквиум, 2019.

Хукема, Энтони. Библия и будущее. Пер. с англ. — Минск: Полиграфкомбинат им. Я. Коласа, 2020.